

SITER KÖZSÉG ÉNEKKULTÚRÁJA

BARTÓK BÉLA „Népzenénk és a szomszéd népek népzenéje” c. tanulmányában megállapítja, hogy a magyar népdal homogén jellegű és térben teljesen egységes: egy székely falu dallamanyaga nagyjában ugyanaz, mint valamely dunántúli falué. A négy nagy dialektusterület, Dunántúl, Felvidék, Alföld és Erdély megkülönböztetése nem jelent stílusbeli különbséget, csupán azt jelzi, hogy bizonyos stílusú dalok egyik vagy másik területen nagyobbfokban elterjedtek, pl. Erdélyre a régi ötfokú, az Alföldre az újstílusú dalok jellemzőek.

Ez a megállapítás érvényes a biharmegyei *Síter* község népzenéjére is: dallamanyaga általában megegyezik bármely más magyar falu dallamanyagával. Mikor tehát községünk énekkultúrájával számot akarunk vetni, nem lehet célunk és nem is szükséges, hogy a falu teljes dallamanyagát ismertessük, elégséges, ha megfelelő példák segítségével ez énekkultúra jellemző jegyeire mutatunk rá, típusokat sorakoztatunk fel s ezzel bepillantást engedünk a község élő zenei világába.

Szempontunkból *Síter* elég jelentékeny sziget a megye szalárdi járásában, meghúzódva a Nagyváradtól északra elterülő szőlődombok között. Meglehetősen távolesik minden fontosabb közlekedési úttól, lakói vidám természetű, egymás közt közlékeny református magyarok, s az életforma, habár itt sem tudott ellenállni a polgáriasodás hódító folyamatának, mégis sok elemet őriz a régiből, jóval többet, mint a környékbeli magyar falvak. Énekkultúrája mindenesetre határozottan magyar jellegű ma is s ezt nem befolyásolja az a tény, hogy az ősi stílus már kihalt, mert él az új; ehhez törhetetlen hűséggel ragaszkodnak s a városi hatás még nem jelentékeny.

Sítertől keletre román községek vannak, de ezen a síkon, a zenei élet világában, e román községekkel nincs semminemű kapcsolata. A nyugati részen magyar községeket találunk: Paptamásit, Bihart, Szalárdot, de ezeknek sincs szerepe *Síter* énekkultúrájának alakulásában, mert e községekben a gyors polgáriasodás következtében a népdal már-már kiszorult s átengedte helyét a városból szállingáló népies műdalnak. Paptamásin s társaiban még tudják a népdalokat, de ma csak ritkán éneklik: a divatos „magyar nóták” és kisebb mértékben a modern városi táncdalok megkezdték bomlasztó hatásukat, úgyhogy a módos magyar gazda zavar nélkül mondja „csiricsárénótá”-nak az újabb stílusú népi dalt s „kódusnótá”-nak a régi stílus ritka maradványait. Végeredményképpen *Síternek* zenei szempontból csak a szomszédos elmagyarosodott tót községekkel van szerves kapcsolata, mégpedig igen érdekes módon. A tótok átvették

részben a magyarok nyelvét s teljes egészében a magyar népi dallamkincset s ennek folytán jelentékenyen erősítik Síter állásait a városi befolyás ellen vívott küzdelmében.

SÍTER DALLAMANYAGA részben egyházi, részben világi. Az egyházi népzeneét illetően megállapíthatjuk, hogy régi egyházi dallamok a nép ajkán nem maradtak fenn; még a kántáló és betlehemes dalokban sem találjuk ezeknek nyomát. A templomban épügy, mint a népies ceremóniák (temetés, esketés stb.) alkalmával a hivatalos énekeskönyvből énekelnek. De mégis ezeknek az egyházi énekeknek is van jelentőségük, mert ha anyaguk nem is hagyományos, hagyományos *a templomi éneklésmód*, mely minden kántori mesterkedés ellenére is szépen fennmaradt. A nyújtott előadás és a dallamvonal gazdag díszítése annyira él még és törvényszerű, hogy a hivatalos énekeskönyvbe újabban felvett s a magyar néplélektől teljesen idegen szellemű „Hozsánna”-énekekre éppen ezért alig lehet megtanítani a falu népét. Hogy a régi éneklésmód miért éppen a templomi énekekkel kapcsolatosan hagyományozódott, az jobbra érthető, ha tekintetbe vesszük a kálvinista templomban uralkodó hagyományos légkört: a biblia ódon stílusa, a pap régies beszédmodora s a zsoltárok százas hangulata istentiszteletről-istentiszteletre multat idéz s e multat nem hagyhatja cserbe a népének sem legalább előadásmódjában; s most aztán: ehhez hozzájárul a társadalmi tényező, nevezetesen az, hogy a templomban a falu öregjei és fiataljai olyan közösséget alkotnak, amelyben a vezetőszerp föltétlenül az öregeké, az éneket az öregek intonálják s a fiatalok századok óta önkéntelenül teszik magukévá az öregek előadásmódját. Sajnos, hogy ez csak a templomi énekekre vonatkozik s hogy nem érezteti hatását a világi népzeneire is.

A világi népzeneét négy csoportban tárgyaljuk: 1. gyermekdalok, 2. alkalomhoz kötött dalok, 3. alkalomhoz nem kötött dalok, végül 4. hangszeres népi zene és ezzel kapcsolatosan a népi tánczene¹.

1. *A gyermekdalok* Síterben nagyjában ugyanazok, mint bárhol a magyar nyelvterületen: mondókaszerűek, dur hex- vagy pentakordonon épülnek fel és minden díszítéstől mentesek. Pl.:

Jöjj meg, jöjj meg ti-lin-kó, zsiir-ba, vaj-ba, va jas te-ke-nő-be,

Ha megjöttél ti-lin-kó, majd meg tü-röss-te-lek a kis kö-les ér-be, a nagy kö-les ér-be.

2. *Az alkalomhoz kötött dalok* nagyrésze ma már ismeretlen. Sírátók már csak az öregasszonyok emlékezetében élnek. Lakodalmas, arató vagy párosító dalok közül egy egy nagynéha fel-feltűnik, de már ezek is elvesztették szigorúan alkalomhoz kötött jellegüket. A betlehemes játék² dallamai, akárcsak a gyermekdalok, nagyrészt

¹ Dallamlejegyzésomben a fonográfot nélkülözni kényszerültem.

² A síteri betlehemesről l. *Makkai-Nagy*: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez, E. Tud. Füzetek, 1939, 103. sz. 31–35. l.

Allargato

Egy két kulacs ürmössel, beszélgessünk jó kadval,

Szi-vünk is u- juj- jon e- zer vig á- röm- mel,

Szi-vünk is u- juj- jon e- zer vig á- röm- mel.

Rubato

Nem messzi van i- cse Kis-mor-gi- ta,

Az a Ti- sza Kő- rös kö- rül- foly-lya,

Kő- ze- pi- be van egy hí- res csár- da,

Ab- ba i- szik egy be- tyár- bú- vá- ba

Rubato

Fa- lu végén van egy főgyla ma- gá- ba,

Ju- ház legény fu- ru- lyál- gat a- lat- ta,

Ju- ház- le- gény jai de sze- pen fu- ru- lyál,

Be- hal- lik az End- re bá- ró ab- la- kán.

Tempo giusto

Cif- ra szü- röm szegre van a- kaszt- va,

Gye- re ró- zszám, a- kaszd a nya- kam- ba,

Gyere rózsám, kis angyalom, akaszd a nya- kam- ba.

dur hex- vagy pentakkordon épülnek fel. Érdekes a következő, 2. sz. kolomejka-ritmusu betlehemes pásztortánc (énekli Szabó Imre, 15 éves).

3. Az alkalomhoz kötött dalok kipusztulása kétségkívül a polgáriásodás következménye. Így a község zenei életében ma a legfontosabb szerepet az *alkalomhoz nem kötött dalok* csoportja tölti be. Ezek egyfelől epikai, másfelől lírai dalok.

A) Az *epikai dal* meglehetősen kipusztult. Balladákat alig találunk. Mutatóként kettőt közlünk. A 3. sz. (énekli Lőkös Ferenc, 70 éves) pentaton jellegű

dallam, tipikus $\boxed{7} \quad \boxed{b3} \quad \boxed{5}$

cezúrákkal. Régebben közismert volt, ma már csak egy-egy öreg tudja. A 4. sz. (énekli Kőteles Sándor, 19 éves) C) osztálybeli, mixolyd hangsorú, magyaros dallam. A fiatalság nagyon kedveli.

B) A *lírai dalok* uralkodnak. Ezeket stílusuk szerint három osztályba sorozhatjuk. Az A) osztályba kerülnek a pentaton jellegű dalok, a B) osztályba az architektonikus formákban élő ú. n. „új magyar dallamok” és végül a C) osztályba az idegen származású vagy idegen hatás alatt keletkezett dalok.

a) A szigorúbb értelemben vett *A) osztálybeli dalok* ma már eltűntek a síteri zenei életből. Még az öregek tudnak egyet-egyét, mint a fenti balladát is, de már nem éneklük, mert az öreg embernek szégyen énekelni s különben is a fiatalok kinevetnék ezeket a régimódi énekeket. Nehezen is lehet a síteri öregembert dalolásra bírni s ha hozzá is fog, szégyel cifrázni s aztán rendszerint, némiképp za-

varában, emlékező tehetsége is csakhamar cserbenhagyja. Elvesztett dallamok ezek. Van ellenben a fiatalságnak is néhány olyan dallama, amely a felismerhető idegen vonások ellenére is ötfoku hangsoránál fogva az A) osztályba sorozható, Pl. az 5. sz. (énekli Nagy Irén, 18 éves).

b) A falu zenei életében a B) osztálybeli vagy új magyar dallamoknak van a legnagyobb szerepük. Ezek a dalok a fiatalság dalai, kifejezik a fiatalság teljes érzelmi világát. Jellemző vonásuk az architektonikus forma mellett a pontozott, alkalmazkodó és többnyire tempo giusto ritmus. Hangsoruk lehet többféle. Leggyakoribb a dur és az eol, kevesebb a mixolyd és a dór. Frig, illetve modern moll dallamot egyet sem találtam.

A 6. sz. dal (énekli Szabó Ilonka, 14 éves) eol hangsorú s a harmadik sor végén levő pentaton zamatu fordulat általános jellemvonása az A B B A felépítésű új magyar dallamoknak. A nép ezzel a dalt egyhangúságától akarja megmenteni s ilyenkor a dór és eol dallamokban öntudatlanul is legtöbbször a pentaton gyökérhez tér vissza.

A síteri fiatalság ma már az ötfoku díszített dallamokat románosnak érzi és elfordul tőlük. Ugyanakkor azonban számos olyan dalt énekel, amely – ha az új stílushoz tartozik is – magán viseli az ötfokúság letörölhetetlen bélyegét. Így a 7. és 8. sz. dalban is számos olyan hangközváltoztatást találunk, amelyek ősi örökségképpen a régi stílusból maradtak fenn. Az első szerkezete A B B A (énekli Szabó János, 18 éves), a másodiké A A B A (énekli Fazekas Gyula, 28 éves).

Tempo giusto

Jaj, de széles, jaj, de hosszú az az út.
A-mel-lyen a ré-gi ba-bám el in-dult.
Ré-gi bá-bám térj viz-sza a hos-szú o-tad-ról.
Ém-lé-kez-zél szom-bal-es-ti szá-vad-ról.

Tempo giusto

Ad-jon Is-ten é-des-anyám jó-es-tét,
"Ha-za-jöt-tem, mint egy vá-rai-lon ven-dég,
O-ré-mi-re jöt-tem ha-za, nembü-ra,
Ko-misz é-lat, ki-vagyok szá-ba-dul-va.

Tempo giusto

Sár-ga ho-mo-kos a, sár-ga ho-mo-kos a
Kis-an-gya-lom ud-va-ra,
Lassan láb-ujj-he-gyen, lassan láb-ujj-he-gyen
Gye-re-be hoz-zám raj-ta,
Ne csa-reg-jen a réz-sar-kan-lyud ta-ré-ja,
Mert az a-anyám a-lu-szik, a jó anyám a-lu-szik,
Hogy ha fel-kél, ha-rag-szik.

Tempo giusto

9

Még-sár-gu lak mint a nyár-fa la-ve-le,
Még-sár-git a török csá-szár ke-nye-re,
Egy-csoj-ka lé meg egy má-lé van a szá-mom-ra,
Ne-csu-dál-kozz, ha meg va-gyok súr-gul-va

Tempo giusto

10

Ki-dült a fa man-du-lás-tul, ág-as-bo-gos-tul,
Még azt mondják, vál-jak el a ba-bám-tul,
Még azt mondják, nem le-szek a ba-bá-me,
Pe-dig én már úgy-se te-szek a má-sé,
Még-mu-ta-tom én en-nak a betyar világ-nak,
Pár-ja le-szek te-vasz-szól a ba-bám-nak

Parlando

11

Hej, a sí-te-ri sugár torony de ma-gos
Te-te-ji-be két szál ró-zsa de pi-ros,
Az e-gy-két le-sza-ki-tom ma-gam-nak,
Hej, a má-si-ka-t a ked-ves ga-lambom-nak

A 9. sz. (énekli Székely Ardrás, 19 éves) dur hangsorú dal. Itt is megvan a harmadik sorvégi fordulat, ha nem is pentaton jellegű. Szerkezete A A⁵ A⁵ A.

A 10. sz. (énekli Szabó Ilonka 14 éves) érdekes szerkezetű mixolyd dallam. Eredetileg A B B A felépítésű lehetett.

A 11. sz. (énekli Piski József, 25 éves) dór hangsorú dallam s ritmusával kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy a síteri új magyar dalok közt kevés a parlando ritmusu.

Ez új stílusu dalok előadómódjával kapcsolatosan megállapíthatjuk, hogy a néplélek díszítő ösztöne lépten-nyomon itt is megnyilvánul, a fiatalság is kezd visszatérni a régi díszítő elemekhez, A ritmus gyorsasága a dal tartalmától és az énekes hangulatától függ; általában $\text{♩} = 80-100$. Lassabb előadásban több díszítő elemet használnak.

Erdekekes ezeknek a B) osztálybeli daloknak az élete is. Ma van egy, esetleg több olyan dal, amely a fiatalság zenei öntudatának központjában él. Ezek az ú. n. új nóták. Valahonnan hozták, szomszédból vagy távolabbi községekből. Majd megindul a dallam a további vándorúton: szájról-szájra, faluról-falura terjed s aztán rövidebb vagy hosszabb idő múltán megváltozott alakban talán visszatér Síterre s újból új nóta lesz. Figyeljük csak meg a 12/a és 12/b dallamoknál.

Az éneklő Lökös István (45 éves) állítása szerint az első változat az ő fiatalkorában volt „új nóta”, viszont a második (énekli Szabó Ilona, 14 éves) az elmúlt nyáron volt az. Időköz-

Tempo giusto

All a ha-jó a ten ger kő-ze-pé-be,
 Meg-a kadt a csip-ke-ba-kor tő-vé-be,
 Csip-ke-ba-kor de ki kell vág-ni,
 A ha-di-ha-jó-val is fel-jebb száll-ni,
 Had tud-jon a kis-an-gya-lom ki-száll-ni.

Tempo giusto

Ha-di-ha-jó megy a ten-ger kő-ze-pén.
 Nem-ze-ti zász-to van annak az e-le-jen.
 Nem-ze-ti zász-ló az e-get é-ri,
 Kis-an-gya-lom a ka-pu-ból sír-va, ri-va né-zi,
 Jól tu-dom, hogy fá-j a szí-ve u-lán-nom.

ben huszonöt esztendő telt el. – Végül még egy nem jelentéktelen kérdés a siteri új magyar népdal létével kapcsolatosan: honnan van az, hogy Siterben az új stílus oly változatos köntösben, pompáskodva élheti világát akkor, amikor a szomszédos községek ma már a városi műzenét uralják. Három körülményt vehetünk számba: 1. a község földrajzi fekvését, 2. lakosainak az idegennel szembeni bizalmatlan természetét és 3. az egyik tót községgel, *Tóttelekkel* való zenei kapcsolatait. Ez utóbbi a legfontosabb. Mint mondtuk is már: e tótok, elmagyarosodván, átvették a magyar dallamkincset, s a tóttelekiek történetesen igen magas szintű énekkultúrát fejlesztettek ki a kölcsönzött dallamanyag segítségével. Tóttelek Siter közvetlen közelében van s a két község fiatalága egymással állandó kapcsolatot ápol, átjárnak egymáshoz a fonóba, táncokba stb., s a tóttelekiek magasabb szintű dallamkultúrája önkéntelenül is nagy hatást gyakorol a siteriekre. Miben áll e hatás lényege? Egyszerűen visszakölcsönzésből, a siteriek dalaik nagyrésztét a tóttelekiektől tanulják valahányszor a siteri dal ernyedni kezd, újabb és újabb ösztönzést kap Tóttelekről. S nehogy tévedés legyen, ismét hangsúlyozzuk, *nem tót hatás ez*, hanem a tótteleki fejlettebb magyar dallamkultúra természetes hatása; nem is lehet tót hatás, hiszen ezek a tótok egészen elszakadtak saját népdalaik idiómáitól.

c) A tárgyalt A) és B) osztály jelegzetesen magyar dallamalakulatokat ölel magába. Nagy számban találkozunk azonban közsé-

Tempo giusto

Tamotó ka-pu-ja sar-kig-ki van nyit-va,
 Ar-ra jár-nak a kis-si-fe-ri lá-nyok,
 Ról-lam sze-dik a vi-ra-got.

Tempo giusto

Eg a gyer-tya a fű-gő-nyós sze-bá-ba,
 Bar-na kis-lány sír-do-gál ott ma-gá-ba,
 Ma-gá-a de ma-gá-ba.

günkben olyan dallamokkal is amelyekből az A) vagy B) osztályra jellemző egy vagy több vonás hiányzik, idegen eredetűek vagy legalábbis idegen hatás alatt keletkeztek. Ezek a *C) osztály dalai* s mindjárt meg is jegyezzük, hogy nagy számukkal nincs arányban jelentőségük: nem tudtak és ma sem tudnak a magyar néplélekben gyökeret verni s nem segítették az új egységes dalstílus kialakulását.

Természetesen a C) osztályban is vannak magyaros dallamok s ezeknek a síteri zenei életben nagyobb a jelentőségük. Pl. a 13 sz. dalban (énekli Karácsony Etus, 17 éves) magyar az alkalmazkodó ritmus, idegen a heterometrikus versszerkezet és az architektonika hiánya.

Talán tót hatást gyaníthatunk abban, hogy az idegenszerű dalok közt igen kedveltek az egyébként ritka három verssorosak, mint pl. a 14 sz. dal (énekli Kőteles Sándor, 19 éves).

Végül ebbe az osztályba sorozhatjuk azokat a népies és nem népies *műdalokat*, amelyek városról, rendszeren a városban dolgozó iparosok, cselédek, valamint a muzsikuskok és a rádió közvetítésével kerülnek falura. A síteri zenei életben még nincs nagy jelentőségük; különösképpen a fiatalok nagy ellenszenvvel fogadják ezeket a dallamokat. De nem így a meglettkoruk: szerintük az *igazi magyar nóta* éppen a népies műdal s fitymálva beszélnek a fiatalok énekeiről,

4, Ami most a *hangszeres zenét* és az ezzel összefüggő *tánczenét* illeti, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a síteri parasztember képzeletvilágában a dal verse annyira összekapcsolt annak zenéjével, hogy nem képes a kettőt szétválasztani. Nála a zene a vers függvénye s arra hivatott, hogy a vers tartalmát híven kövesse és kifejezze. Éppen ezért számára az a zene, amelyhez legalább is gondolatban nem társítható szöveg, értelmetlen. Szívesen hallgatja az ilyest is, tetszik a hangok színes váltakozása, de alapjában véve nem érti. Ezért aztán nincs is Síteren tiszta hangszeres dallamanyag. A síteri hangszeres zene nem más, mint a falu vokális dallamainak hangszeren való megszólaltatása.

Népi hangszer is csak egy van: a citera, amint ők mondják: a *tambura*, de ez igen elterjedt. Fonókban, táncokban citeraszóra táncolnak és énekelnek. A jóhallású fiatalok nagyrésze játszik is ezen a hangszeren.

Rovátkált fogólap fölé négy, egyhangra hangolt acélhúrt feszítenek, a fogólapon kívül számos, bizonytalan számú c'-re hangolt acélhúrt és egy vastagabb, c-re hangolt sárgaréz-húrt. A hangsor ez: c d é f g á b c' d' é' f' g' á'. A hangképzés úgy történik, hogy a tamburás a rovátkáit fogólap fölé szerelt húrokat vastagabb lúdtollal a fogólpra szorítja s ugyanakkor egy másik vékonyabb és hegyezett lúdtollal pengeti, hozzápengetve a fogólapon kívülálló húrokat is.

Nagyobb táncmultságokon a zenét *népi zenekarok* szolgáltatják. Síterben egy kisebb vonós- és egy nagyobb fúvószenekar működik. A *vonós zenekar*, a „cigánybanda” tagjai falubeli földműves magyar emberek. Öt tagból áll: két „primás”, két „kontrás” és egy „bögös”. Játékukban a városi cigánymuzsikusokat utánozzák. A *fúvószenekar*

a „rezesbanda” tizenegy tagja szintén falubeli földmíves ember. Összeállítása a következő: két klarinét, három flügelhorn, két esztrombita, két bariton-trombita és egy helikon. A fúvósok lakodalmon, a vonósok táncokon játszanak. Mindkét zenekar hajlamos a városi műdalok elfogadására és közvetítésére.

Tekintve, hogy a falubeliek csak egy táncot ismernek, a csárdást, tánczenéjük sem más, mint a *csárdászene*. A csárdás viszont két részből áll: a lassu és friss, az „ugrós” csárdásból. A lassu csárdásban uralkodó elem az új magyar dal; bármelyik B) osztálybeli dal, meggyorsított ritmussal, alkalmas csárdászenének. A frisscsárdás alkotó elemeit viszont túlnyomóan a C) osztálybeli idegenszerű dalokból telnek ki („Erdő mellett nem jó lakni”, „Járomszeg, járomszeg”, „A cigányok sátora” stb. közkedveltebbek).

ÖSSZEFOGLALÓAN a következő megállapítások helytállóak:

1. Ha régi egyházi dallamok nem is maradtak fenn, él a régi előadásmód a jelenlegi egyházi éneklésben is.

2. A síteri népdal alkalomhoz kötött csoportja a polgáriasodás következtében elpusztult vagy elvesztette szigorúan alkalomhoz kötött jellegét.

3. Az A) osztálybeli dalok, mint a magyar nyelvterületen mindenütt, eltűntek a falu zenei életének felszínéről s ami még megmaradt, mélyen a felszín alatt, csak az öregek emlékezetében él.

4. Az A) osztálybeli dalok helyét a B) osztálybeli új magyar dallamok foglalták el és mindeztideig elleneállnak a városi befolyásnak.

5. A C) osztálybeli magyaros dallamok jelentősége ugyanaz, mint az új magyar dallamoké, de már az ugyanebbe az osztályba tartozó idegenszerű dallamoknak a jelentősége jóval kisebb.

6. A hangszeres zene nem más, mint a falu vokális dallamkincsének hangszeren való megszólaltatása.

Röviden: a biharmegyei Síter községben a sajátosan magyar népdal még él, fejlődésképes, sőt felvette a harcot a város mindinkább érvényesülő, káros befolyásával szemben. Az új magyar dallam uralkodik.

VINCZE LAJOS